De oude Belvedère, hoe was het ook alweer?

Ellen Kerkvliet

Het is ruim zestig jaar geleden dat de Belvedère is gesloopt. Maar nog steeds komen bij het horen van de naam van deze voormalige uitkijktoren in wandelbos Groenendaal bij veel mensen de herinneringen boven. Wat maakte dit gebouw zo legendarisch? En hoe zat het ook alweer met de historie ervan?

▶ *De Belvedère was aan het begin van de vorige eeuw een geliefde bestemming voor een zondagmiddagwandeling. Met een glaasje ranja toe!*

Vanaf het einde van de 18de eeuw waren de broers Hope, achtereenvolgens Adrian Elias (1772-1834) en Henry Philip (1774-1839), eigenaren van de samengevoegde landgoederen Groenendaal en Bosbeek. De rijke bankiersfamilie Hope kwam oorspronkelijk uit Schotland. Door de steeds hogere bomen dreigde het uitzicht vanaf een – kunstmatig verhoogde – duintop verloren te gaan. Henry Philip vond dat er een uitkijktoren op moest komen en de architect John Thomas Hitchcock kreeg de ontwerpopdracht. In 1839 was de bouw voltooid. Toen Groenendaal vanaf 1913 voor publiek toegankelijk was, bleek de Belvedère een gewilde attractie, die vele bezoekers vanuit de wijde omgeving naar het wandelbos lokte. Dankzij de vele prenten en foto's die er van de uitkijktoren gemaakt zijn, weten we nu nog steeds hoe hij eruitzag. Een gedetailleerde bouwtekening is er ook. Die is in december 1946 gemaakt, toen er plannen waren – die overigens nooit zijn uitgevoerd – om de Belvedère te verhogen. Op de tekening zien we een achthoekig grondvlak, een ijzeren wenteltrap, op de

▶ *3 september 2026: de koepel wordt geplaatst.*

▶ *Net als de oude Belvedère staat De Wandeling (W) op de uitzichtheuvel tussen de bocht in de Vrijheidsdreef en de Adriënnelaan (het brede pad tegenover de kinderboerderij).*

tieborden, samengesteld door de HVHB. Naar verwachting zal dan in maart 2027 de officiële opening plaatsvinden.

Groot

Wat is hij gróót! Dat is het eerste wat opvalt, als je aan de voet van De Wandeling staat. Het is met recht een uitkijktoren, dat was tijdens de bouw al te zien. En als in de winter de bomen kaal zijn, kun je zeker genieten van een prachtig uitzicht. Het beleid van de gemeente is om, mocht er rondom de toren een boom sneuvelen, deze op een andere plek in het bos te vervangen. Zo zal op den duur het uitzicht alleen nog maar weidser worden.

Het bouwwerk is, net als het Wandelbos Groenendaal, dagelijks toegankelijk van zonsopgang tot zonsondergang. Op naar De Wandeling!

▼ *18 september 2026: ook met het blad nog volop aan de bomen, zijn vanaf het hoogste punt van rechts naar links onder meer de toren van de OLV Hemelvaartkerk, de watertoren en de bouwkranen van Schalkwijk te zien.*

▲ *Bas-reliëf bij de hoofdingang door Theo van Reijn.*

werd in het Gezondheidshuis: 'welk een enorm gebouw… wie zou zich er niet in verheugen'.

Onder de luifel van de hoofdingang zit het enige ornament: een natuurstenen bouwsculptuur van een moeder en kind. Het reliëf is gemaakt door beeldhouwer Theo van Reijn (1884-1954). Het is aangebracht in 1942 nadat de gemeente Heemstede een legaat had aanvaard uit de nalatenschap van dr. Droog die in 1941 was overleden. Deze nagelaten schenking was bedoeld voor een 'monumentale versiering van de ingang van het Gezondheidshuis'.

▼ *Wachtende moeders en kinderen in een ruimte van het consultatiebureau in het Gezondheidshuis, 1938.*

IJskast

Het Gezondheidshuis bestond bij de ingebruikname uit drie verdiepingen onder een schuine kap, met twee lage vleugels die zich naar de achterzijde uitstrekten. Op de verdiepingen lagen de woningen van de 'zuster' (wijkverpleegkundige) en de conciërge. Vanwege de verschillende diensten waren er meerdere ingangen, zowel aan de voorkant als in de zijgevels. In de lage zuidvleugel, links naast de hoofdentree, waren de ruimten voor zuigelingen- en kleuterzorg: de 'stalling' voor dertig kinderwagens, daarachter de wachtkamer, de kleedkamer met 'boxen', de dokterskamer en een isoleerkamer voor besmettelijke kinderen. Achter de hoofdingang in het middengedeelte lagen de spreekkamer van de zuster en meerdere behandelkamers, waarvan een aantal voorzien van hoogtezon. De noordvleugel bevatte een ontsmettingskeuken en het magazijn van het Witte Kruis 'met moderne ijskast'. Tussen de twee vleugels lag een binnenplaats met een zandbak.

A.J.J. Verspoor (1887-1967)

De in Heemstede woonachtige architect A.J.J. Verspoor was twintig jaar na de opening van het Gezondheidshuis ook verantwoordelijk voor de uitbreiding aan de achterzijde van het gebouw in 1953. Verspoor heeft meerdere villa's en huizen ontworpen in Heemstede en daarbuiten. In samenwerking met de architecten M.J. Muylaert en J.B. van Loghem ontwierp Verspoor het inmiddels gesloopte Sportfondsenbad (1935) aan het Frederiksplein in Haarlem. Verspoor was een bekende figuur in Heemstede. Zo was hij een aantal jaren voorzitter van de Heemsteedse Zwem- en Polo Club (HPC).

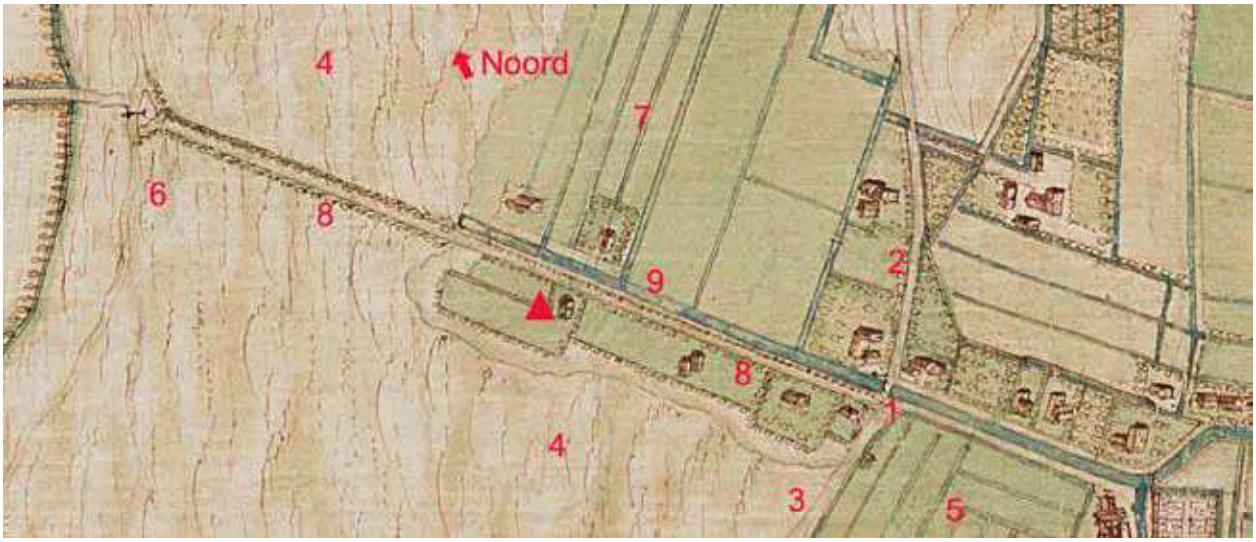

▲ *Kaart uit 1643, gemaakt door landmeter B.F. Berckerode. De Bennebroekerlaan is hier doorgetrokken tot aan de Heerwech (Rijksstraatweg). 1. Roohellerbrug en -vaart, 2. Oude Heerwech (Binnenweg), 3. Oude Heerwech (Schoollaan), 4. wildernisse (duinwal), 5. blekerijen, 6. Heerwech (Rijksstraatweg), 7. zanderij & blekerijen, 8. Bennebroekerlaan, 9. Roohellerzandvaart,* ▲ *toekomstige locatie Vrede-Oord.*

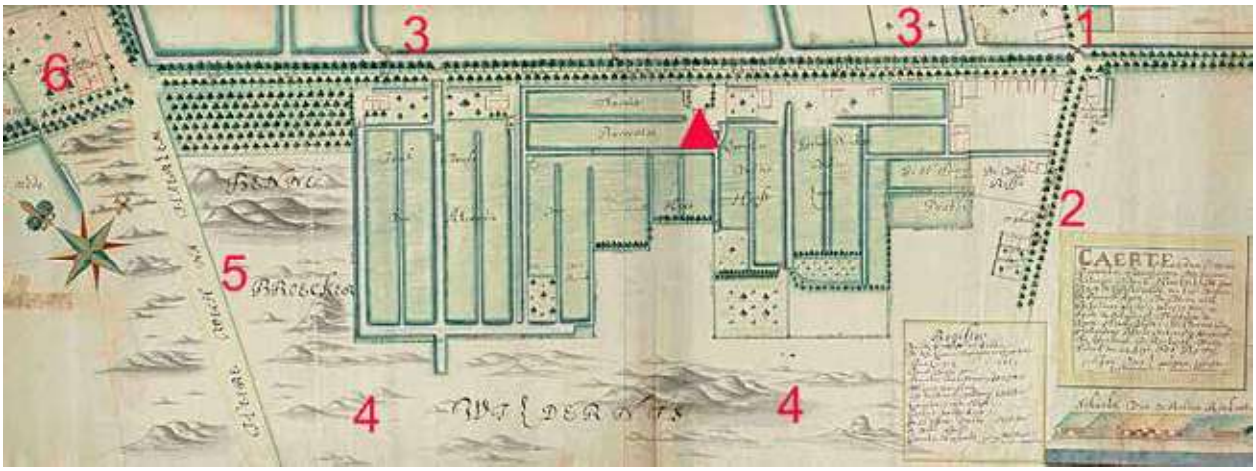

▲ *Kaart van blekerijen in de heerlijkheid Bennebroek ten zuidwesten van de Bennebroekerlaan. Vervaardigd door J. van Leeuwen in 1686. 1. Roohellerbrug ofwel Bennebroekerbrug, 2. Schoollaan, 3. Roohellervaart, 4. wildernisse, 5. Herenweg, later Rijksstraatweg, 6. Geleerde Man.*

Rijnlandse roeden en neteldoek

De Rijnlandse roede is een oude lengtemaat en komt overeen met 3,77 meter. De Rijnlandse roede is ook een oppervlaktemaat en komt overeen met 14,2 m². Er gaan ongeveer 700 Rijnlandse roeden in een hectare.

Een neteldoek (ook kaasdoek of passeerdoek) is een los geweven doek van katoen of linnen (en veel vroeger van brandnetelvezels) die in de keuken als zeef wordt gebruikt. Ook bij het maken van kaas wordt een neteldoek gebruikt. Door de grove structuur kan het vocht gemakkelijk uitlekken. Neteldoek werd vroeger ook toegepast in kleding. Een schulpdoek werd door vrouwen over het jak gedragen en sierlijk over de schouders geslagen. Een boezelaar is een schort en een jak is de oude benaming voor een kort jasje.

De sigarenwinkel van opa

Ellen Kerkvliet: ‘In de voorkamer van zijn woning in Haarlem-Noord had mijn grootvader een sigarenwinkeltje. Eigenlijk was hij huisschilder, maar toen hij daar vanwege zijn leeftijd mee stopte, was enige bijverdienste zeer welkom. Ik heb het over het begin van de jaren vijftig van de vorige eeuw, de AOW zou pas in 1957 worden ingevoerd. Toevallig had de opa van mijn man óók een sigarenwinkel in Haarlem. Hij was oorspronkelijk slager, maar kon dit beroep vanwege een zwakke gezondheid niet meer uitoefenen. Een sigarenwinkel bestieren was relatief gemakkelijk en zorgde evengoed voor inkomsten. Halverwege de vorige eeuw werd er veel gerookt – op elke straathoek had je bij wijze van spreken een winkel met rookwaren.

Als aandenken aan grootvaders sigarenwinkel koester ik een bronzen ‘aansteker’ in de vorm van een engeltje met een toorts. Het was bevestigd op een zuiltje op de toonbank, uit de toorts kwam een gasvlammetje. Wie bij opa een doos sigaren had gekocht – of misschien wel ééntje, want vooral de dure exemplaren gingen per stuk – kon deze gelijk in de winkel aansteken. Dat aansteken was trouwens een heel ritueel, bijna een kunst op zich. Eerst werd met een speciale sigarenknipper een paar millimeter van de kop (het gedeelte dat je in de mond neemt) afgehaald. Daarna werd het andere uiteinde, de voet, voorzichtig boven de vlam rondgedraaid. Kunst was om de sigaar de vlam nét niet te laten raken. En dan was het vooral rustig roken, ruiken en genieten geblazen.’

◀ *In 1910 opende P. van Odijk aan de Raadhuisstraat 30 een kleine sigarenwinkel. In 1958 werd L.C.M. Breukels de eigenaar (zijn naam staat op de foto op het raam). Later was het hele pand in gebruik als winkel en kwam de grote houten pijp aan de gevel. In het nieuwe pand van Primera de Pijp uit 2005 ligt de nadruk al lang niet meer op de verkoop van sigaren en sigaretten.*

Bronnen

Harry Opheikens, ‘Onbekend Heemstede, Zandvoortselaan (Toen en nu 34)’, in: *De Heemsteder*, 30 januari 2019.
https://nl.wikipedia.org
https://nha.courant.nu
Het bestuur dankt Daan Kerkvliet die het glas-in-lood repareerde en inraamde.

Molenlaan 1

Op de foto met de vrolijk lachende tweeling (linksonder) staat op de achtergrond het huis Molenlaan 1, hoek Molenlaan-Groenendaalkade. Het perceel was in 1922 gekocht door makelaar H. Stefels jr. De bouwtekeningen zijn uit 1923 en in 1924 ging Stefels er wonen. Op de foto staat geen datum, maar die zal niet veel later gemaakt zijn. Of de twee meisjes misschien kinderen van Stefels waren, weten we niet.

◀ *Deze foto is circa 1925 genomen vanaf de strandwal bij Kennemerduin. Achteraan de wasserijen langs de Blekersvaart. Vanaf begin 20ste eeuw tot 1969 werden er op de voormalige bleekvelden bloembollen geteeld.*

▼ *De huizen die je ziet zijn v.l.n.r. Spaarnzichtlaan 11, 9B en 9, alle gebouwd in 1920 of 1921. De overkant is nog onbebouwd. De foto is waarschijnlijk van 1924.*

▲ *Vanaf de Vrijheidsdreef met zicht op Molenlaan 1, ca. 1925.*

kamer van de VOC. Hoewel zijn dochter Agatha pas dertien of veertien jaar oud was toen haar vader overleed, zal haar jeugd in een welgestelde en invloedrijke regentenomgeving haar latere rol als ambachtsvrouw mede hebben gevormd.

Huwelijk

Agatha trouwde op 26 december 1645 op 18-jarige leeftijd met Gerard Pauw (1615–1676). Dit huwelijk paste goed binnen het hechte netwerk van regentenfamilies in de 17de eeuw.

Gerard Pauw volgde zijn vader Adriaan Pauw (1585-1653) in 1653 op als ambachtsheer van Heemstede, Rietwijk en Rietwijkeroordt, terwijl zijn jongste broer Adriaan Bennebroek erfde. Gerard Pauw was bovendien beheerder van een deel van het provinciale overheidsvermogen en lid van de provinciale rekenkamer, twee hoge posities binnen de financiële administratie van Holland.

▲ *Uitsnede van het familieportret van Gerard Pauw en Agatha Hartigsvelt, door Jan Mijtens 1654.*

▲ *Uitsnede van de kaart van het Hoogheemraadschap van Rijnland, 1647, derde herziene uitgave, in 1967 ingekleurd. 1. Haarlem, 2. Heemstede, 3. Bennebroek, 4. Rietwijk of Rijck (groen, donkergrijs afgeslagen deel), 5. Rietwijkeroort of Rijckeroort (nu onderdeel van het Amsterdamse Bos), 6. Amsterdam*

▲ *Een randscherf van een Romeinse schaal van terra sigillata uit de 2de of 3de eeuw na Chr., gevonden langs het Kwakelpad.*

Militaire sporen van het beleg van Haarlem?

Op de aan Henri Masen toegeschreven kaart van het beleg van Haarlem uit 1573 zijn rond Heemstede verschillende onderdelen van het koninklijke leger van Filips II aangegeven. Dit leger wordt meestal kortweg het Spaanse leger genoemd, maar bestond uit eenheden uit uiteenlopende gebieden.

Als we ons op Heemstede richten, zien we ongeveer op het midden van de uitsnede het bernardietenklooster. Iets daaronder, maar ook aan de overzijde van het Spaarne, staan vergelijkbare kruisvormige tekens. Bij het teken aan de kant van Schalkwijk staat vóór het kruis 'Camp de'. Aan de overzijde staat na het kruis 'Bourgoinois'. Samen zijn de opschriften waarschijnlijk te lezen als 'Camp de Bourgoinois', ofwel kamp van de Bourgondiërs. De twee tekens maken aannemelijk dat de tekenaar twee kampen van deze troepen aan weerszijden van het Spaarne bedoelde. Daarmee konden zij de rivier vanaf beide oevers controleren en voorkomen dat voorraden en troepen naar de stad werden aangevoerd.

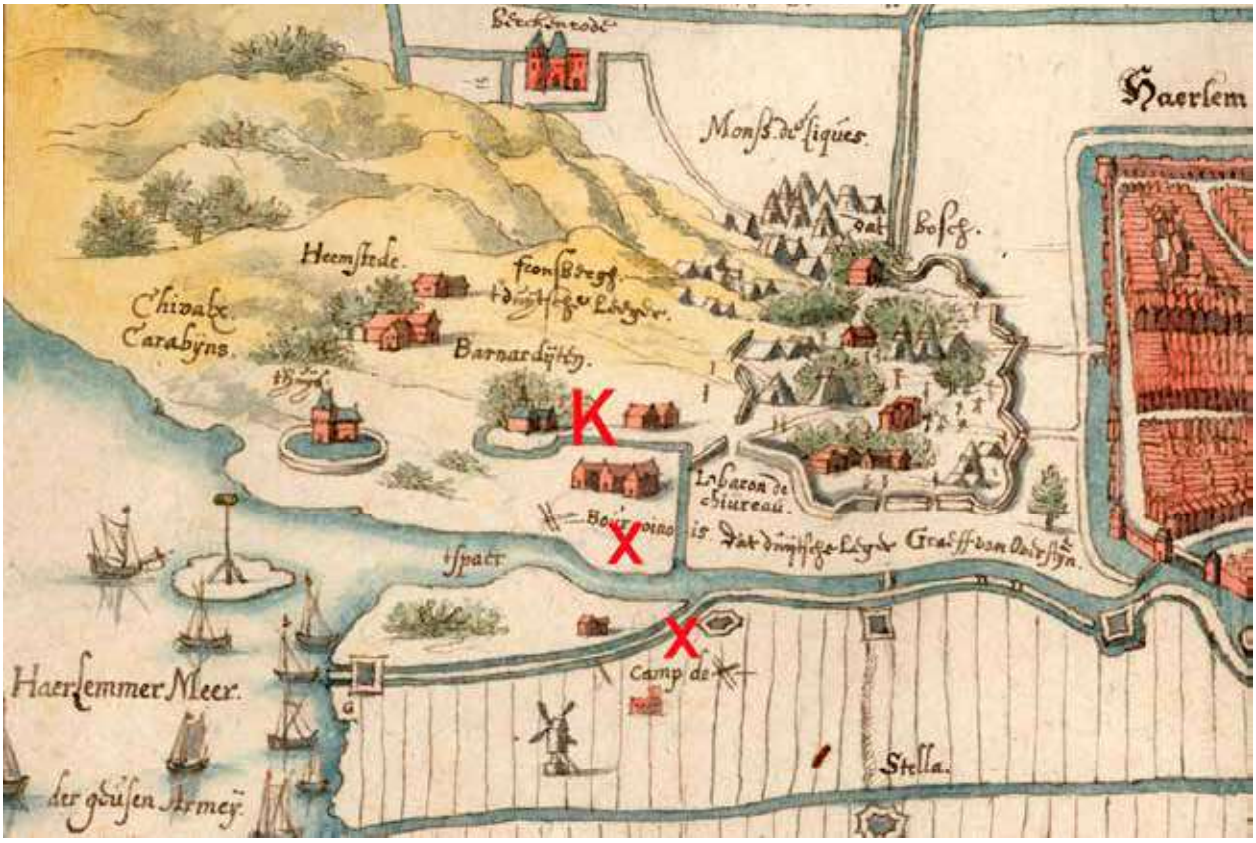

▲ *Uitsnede uit de kaart van Henri Masen uit 1573 van het beleg van Haarlem. De gebouwen rond K zijn het kloostercomplex, X: Camp de Bourginois.*

Het HVHB-archief is veelzijdig en vaak verrassend!

Hanneke Timmermans

In voorgaande jaren trof u in ons najaarsnummer een lijst aan van de in dat jaar verwerkte aanwinsten van het HVHB-archief. Maar in de digitale HVHB-nieuwsbrief wordt u sinds voorjaar 2023 maandelijks al op de hoogte gebracht van een selectie van nieuwverworven archiefstukken. Daarmee krijgt u enig inzicht in de bezigheden van de archiefcommissie.

De belangrijkste taak is het verwerken van schenkingen en aanschaffingen. Dat zijn onder meer voorwerpen, documenten, afbeeldingen en boeken, al dan niet digitaal. Natuurlijk wordt goed gekeken of opname in het HVHB-archief verstandig is, in het besef dat materialen van nú de bronnen van informatie voor láter kunnen zijn. Enkele overwegingen zijn: past iets in de collectie, voegt het kennis toe, is de conditie acceptabel? En het moet natuurlijk ook fysiek in het Pomphuis passen.

Soms is het aangebodene elders beter op zijn plaats, mede omdat het dan voor een groter publiek beter vindbaar en toegankelijker is. De archiefcommissie probeert altijd een goede bewaarplaats te vinden voor uw materialen, dus aarzelt u niet ons te raadplegen!

Alle aanwinsten worden direct bij binnenkomst genoteerd op de *Aanwinstenlijst* en de *Inventarislijst*. Deze lijsten zijn zo *up to date* mogelijk en worden eenduidig geformuleerd in digitale bestanden bijgehouden. Zo nodig doen we nader onderzoek naar onder meer de oorspronkelijke herkomst, datering en betekenis voor Heemstede en Bennebroek.

Scheepje in een fles

Nog niet eerder lieten we u deze aanwinst zien. In de fles het turfschip van brandstoffenhandelaar Gijs de Rooij met op de achtergrond geschilderd de Kerklaan met huis en opslagplaats van familie De Rooij. Daarbij een zwart-witfoto in lijst van dezelfde locatie.

▲ *Het houten schuitje met zwaarden, mast en zeil is rond 1938 gemaakt door Hendrik de Rooij, de grootvader van de – inmiddels overleden – schenker Ruud Vis.*

▶ *De Kerklaan met op nummer 27 brandstoffenhandel De Rooij, ca. 1938.*